

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
М.ӘУЕЗОВ атындағы ОҒТУСТІК ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени М.АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN STATE UNIVERSITY

AUEZOV
UNIVERSITY
1943

Ұлы Даланың тұлғасы – Ақ тулы Сіргелі Жабай батырдың
туғанына 290 жыл толуына орай
**«ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ БАТЫРЛАРЫ –
ҰЛТТЫҢ РУХЫ»** атты
халықаралық ғылыми конференциясы
ЕҢБЕКТЕРІНІҢ ЖИНАҒЫ

СБОРНИК ТРУДОВ
международной научной конференции
**«НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДУХ –
БАТЫРЫ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ»**
приуроченной к 290-летию
личности Великой Степи – Ак тулы Сиргели Жабай батыра

PROCEEDINGS
of International scientific conference

«NATIONAL SPIRIT –
BATYRS OF THE GREAT STEPPE»

олуына орай «ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ БАТЫРЛАРЫ – ҰЛТТЫҢ РУХЫ» атты халықаралық
 1) научной конференции «НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДУХ - БАТЫРЫ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ»
 батыра/ collected papers of International scientific conference «NATIONAL SPIRIT –
 e's person – Ak tuly Sirgeli Zhabay batyr

Ұлы Даланың туғасы – Ақ тулы Сиргелі Жабай батырдың туғанына 290 жыл толуына орай «ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ БАТЫРЛАРЫ – ҰЛТТЫҢ РУХЫ» атты халықаралық
 ғылыми конференциясы еңбектерінің жинағы / сборник трудов международной научной конференции «НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДУХ - БАТЫРЫ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ»
 приуроченной к 290-летию личности Великой Степи – Ак тулы Сиргелі Жабай батыра/ collected papers of International scientific conference «NATIONAL SPIRIT –
 BATYRS OF THE GREAT STEPPE» timed to the 290th anniversary of the Great Steppe's person – Ak tuly Sirgeli Zhabay batyr

**ЛІСТІҢ БАЯНДАМАЛАРЫ
 IАРНОГО ЗАСЕДАНИЯ
 E PLENARY MEETING**

**ЖАБАЙ ӘУЛИЕ ЖӘНЕ ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ҚАСИЕТТІ
 ЖЕРЛЕРІ ТУРАЛЫ АҢЫЗ-ӘФСАНАЛАР**

ар 16	8 Қахрамон Кенджаевич Раджабов тарих ғылымдарының докторы, профессор Өзбекстан Республикасы Ғылым Академиясының «Тарих» институты, Ташкент, Өзбекстан ЖАБАЙ ТОҚСАБА ӘУЛИЕ (1728-1810)	62
Президенті, офессоры, аты, Қазақстан ағы ҚазҰПУ профессоры адемиясының академигі өрағасы. Алматы. Қазақстан 30	9 Жамбыл Омарұлы Артықбаев тарих ғылымдарының докторы, Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Археология және этнология» кафедрасының профессоры, «Еуразия» ғылыми-зерттеу орталығының бас қызметкері, Нұр-Сұлтан, Қазақстан ЖАБАЙ БАТЫР - ҚАЗАҚТЫҢ ЕРЛІК ДӘУІРІНІҢ САРҚЫТЫ	66
м академиясының академигі рттеулер орталығының жетекшісі. 33	10 Мажитов Сатар Фазылович д.и.н., профессор, академик Международной академии информатизации (МАИН) и Российской академии естественных наук (РАЕН) Международный институт интеграции социогуманитарных исследований Интеллект Орда, Генеральный директор, Алматы, Казахстан БИОИСТОРИОГРАФИЯ И УСТНАЯ ИСТОРИОЛОГИЯ КАЗАХОВ ТҮЛҒАТАНУЛЫҚ ТАРИХНАМА ЖӘНЕ ҚАЗАҚТАРДЫҢ АУЫЗША ТАРИХНАМАЛЫҚ ДӘСТҮРІ	77
ҰЛҒАСЫ ры регионоведения и евразийских х наук и всемирного культурного ений, Казанского федерального 36	11 Нәбижан Мұқаметханұлы тарих ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби ат.ҚазҰУ «Қазіргі заманғы Қытайды зерттеу орталығының» директоры, Алматы, Қазақстан СІРГЕЛІ ЖАБАЙ БАТЫР ДӘУІРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ КЕЛБЕТІ	82
ИБЕЛЬ ТЮРКОВ 40	12 Баршагүл Қашқынқызы Исабек тарих ғылымдарының кандидаты, доцент Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті оқу және оқу-әдістемелік істері жөніндегі проректор. Шымкент қаласы. Қазақстан. ХАЛЫҚ СҮЙГЕН БАТЫР	86
ан)) 40	13 Талғат Ергенұлы Айтбаев Кәсіпкер, Шымкент, Қазақстан СІРГЕЛІ ЖАБАЙ БАТЫР – ҰЛТТЫҚ ЖӘНЕ ТАРИХИ ТҮЛҒА	89

СІРГЕЛІ ЖАБАЙ БАТЫР ДӘУІРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮЛҒАЛЫҚ КЕЛБЕТІ

Тарихтану ғылымында тарихи тұлғатану деген сала бар. Бұл ғылым тарихи тұлғаны тану үшін сол тұлға өмір сүрген тарихи дәуірді тануды талап етеді. Сондықтан біз Сіргелі Жабай батырдың жасаған дәуіріне тереңірек үңіліп, ол өмір сүрен қазақ қоғамының ішкі-сыртқы жағдайына көз жеткізіп алуымыз қажет. Сонда ғана батырдың көрсеткен ерлігінің тарихи маңызын дұрыс бағамдап, оның тұлғалық келбетін толыққанды сомдай алатын боламыз. Сондай-ақ тарихи тұлғалардың өскелең образдары арқылы жас ұрпақты тәрбиелеп, ұлттық рухани жаңғыруды ойдағыдай жүзеге асыратын боламыз. Бүгінгі конференциямыздың мақсаты да, мәні де осында болса керек деп ойлаймын.

Сіргелі Жабай Қазыбекұлы жөнінде көп зерттеу жүргізген ғалымдар Нағашыбек Қапалбекұлы, Ахмет Токтабай, Бекет Тұрғараевтардың анықтаулары негізінде батырдың кіндік қаны тамған жер қазіргі Түркістан облысы Сарыағаш ауданына қарасты Әлімтау елдімекені, өмір сүрген уақыты 1728-1810 жылдар дегенге тоқтаймыз (Нағашыбек Қапалбек. Ақ тулы Сіргелі Жабай батыр. –Алматы: «Жамбыл» баспасы. - 2019, 5-67 бб.).

Бұл кез қазақ тарихында қандай болған еді деген сұраққа келсек, оған ұлы ғалым Шоқан Уәлихановтың сипаттамасын келтіруге болады: «Қазақ халқының өміріндегі қияметті кезең болды. Жоңғарлар, Еділ қалмақтары, Жайық казактары мен башқұрттар жан-жақтан килігіп, олардың ұлыстарын талқандап, малдарын айдан, адамдарын тұтас отбасымен тұтқындап алып кетіп жатты» («Уәлиханов Ш.Ш. бес томдық шығармалар жинағы». – Алматы, 1985, 4-т., 111 б.). Егер бұған қазақтың оңтүстігіндегі Хиуа, Бұқара және Қоқан хандықтарының жасаған экспанциясын қосып қарастыратын болсақ, онда қазақ қоғамының сыртқы жағдайының қаншалықты қатерлі жағдайда болғанын түсіну қиын емес. Бірақ бұл қауіп-қатерден қазақтар өз күштерімен, өзінің ақыл-парасатымен, ішкі береке-бірлігімен, ұлы батырларының қол бастауымен, жол бастауымен шыққаны айдан анық. Ол кезде қазаққа сырттан ешқандай көмек келген емес, келмейді де. Қазақ қоғамын қауіптен құтқарған – қазақтардың өз күші, ұлттық бірлігі, ақыл-парасаты мен жауынгерлік рухы болды деп кесіп айта аламыз.

2015 жылы елімізде Қазақ хандығының 550 жылдығы кеңінен аталып өтілді. Сол жылы Сенат төрағасы, қазіргі Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Астанада өзі басқарып өткізген «Қазақ хандығының 550 жылғына» арналған ғылыми конференцияда сөйлеген сөзінде: «Қазақ халқы тәуелсіздікке оңай жеткен жоқ. Ұлы даңқты жеңістердің де, өте ауыр жеңілістердің де зардабын тартып барып жетті»- деген болатын. Міне, бұл тұжырым да XVIII ғасырдағы қазақ қоғамының саяси жағдайына сай келеді. Алайда қазақтар жеңілістерге мойынсал болған жоқ, сыртқы шапқыншыларға қарсы күресті ұрпақтан-ұрпаққа жалғастырып, елін, жерін қорғай білді. Сондай күрестерде көзге түскен, батырлығымен де, ерекше қасиетімен де кең көлемде танымал болған тарихи тұлғалардың бірі Сіргелі Жабай батыр, оның есімі қазірге дейін жұрттың жадында сақталып келді.

Сіргелі Жабай Қазыбекұлы қазақ халқының жоңғар шапқыншыларына қайтарма шабуылға

Осы оқиғадан кейін Абылайдың қоғамдық орны ең қарулы күштердің қолбасшысы, Әбілпейіз ханың оң қолы қазақтардың жоңғар шапқыншыларына қарсы күрес жүргізген қазақтардың жоңғар шапқыншылығына қарсы соғыстар

Сондықтан жоңғарлар Абылайды нысанаға алды. Ол ұстап тұрып онымен саяси диалог жүргізді. Ақыры Жоңғар ханы жөн санап, Абылайға Топыш деген аруын әйелдікке берді. Жоңғарлардың көздеген мақсаты – Абылаймен ымыраға келісім еді. Бірақ Абылай олардың ойын жүзеге асырмады. Жоңғарлардан босату, Қазақ елінің дербестігін нығайту алдында тұрған басты саяси міндет еді. Сондықтан Абылайға хандық билігін берді. Себебі, сол кездегі жоңғар парасатты батыр тұлғаның елге басшылық етуін сұраған миссияны үлкен абыроймен атқарды.

Қазақтар мен жоңғарлар арасындағы күш салысы алды. Сол жылы Жоңғар ханы Қалден-Серен (Галдан-Цэпен) хандық билік үшін қиян-кескі күрес насырға шапты, әскери күштері әлсірей бастады.

Ал, Қазақ хандығы Абылай ханың басшылығымен ішкі қайшылықтарын шебер пайдалана білді. Ол әлсіздерін қолдап, күштілерін әлсірету саясатын, яғни «қолданып арқылы оларды қазақ аумағынан ығыстыру»

Сол кезеңдегі қытай және орыс деректеріне сүйенсек, жоңғарларды өз жерлерінен ығыстырып шығарған қытайдың орда жазба деректерінде: «Абылай Бағдаталы әскерлерінен он мың қолды бастап, Бұратала сияқты қолға түсірген тұтқындарын өз жеріне алып қайтты. Қолжазба жинақ. Тайвей, 1964.) – деген мәлімет : Дауаштың күші әлсіреп, жоңғарлар ыдырайын де қазақтар жол-жөнекей пайда тауып кетуі сөзсіз ғасырлардағы қазақ-қытай байланыстары». –Алматы айтылған.

Осындай жағдаятқа байланысты Қытайдың І Жоңғар хандығын біржолата жою үшін екі бағдаталы империясының ертеден жоспарлаған, көп жылдар берген еді. Жер қайыстырған қытайдың қалың қолы Жаң-Цзы (Давациді) тірідей тұтқындап, хандығын жойып жіберген тағайындап, оларды тікелей өз басқаруына алды. Сөйтіп дейін кенейтіп келді.

Жоңғар ханы болудан дәмелі болған Әмірсағ

діліп қазақ даласына қашып келіп Абылай
ші рет Цин әскерлеріне қарсы шықты және
Бұл жолы Цин империясы Әмірсананы
рін қазақ даласына аттандырды, сонымен

ры Абылай ханның төңірегіне топтасып,
на қарсылық танытып, қайтарма шабуыл
й батыр да қатысты. Зерттеушілердің
бағатай, Алакөл маңындағы қазақ-қытай
ік жасайды. Сол жасақтың арасында жасы
ылады. Бұған Қазақ-қытай соғысы туралы

–Алматы, 2002, 452 б. Бұл үзінді «Сіргелі
і) деген өлеңді дәйекке келтіреді. Сіргелі
ұрыннан білетін Абылай хан 1758 жылы
Қапалбек. «Сіргелі Жабай батыр, тоқсаба».

е Цин патшалығының Орда хаттамасында
а қатығысып қалып, екі жақ бірдей
-16 б.), - деген сөзі, тарихи шындыққа

е шешіп, Цин империясымен тікелей
байланыстарды өрістетті.

стаған елшілерін Цин патшалығы ордасына
да Абылай хан: «Тарбағатай - қазақтың
йттарып берсеңіз» («Цин патшалығы Гаозун
ы. Ал 1762 жылы жіберген елшісінен «Іле
п мал бағуына рұхсат етсеңіз» - дейді. 1764
ң баруын сұрайды.

ың айға білеген ұлы Цин империясынан
еткен. Цин империясы Абылайға қайтарған

бен өзбек хандықтарына да сілейте соққы беріп, елін қорғап, жерін сақтап қалды. Осы бағыттағы
соғыстарға Сіргелі Жабай батырдың Қоқан ханына қарсы жорықтарға қатысқаны ел жадында
сақталған («Сіргелі Жабай батыр, тоқсаба» 17 б.). Сондықтан болар, тарихи романдарда
айтылатын «Хан кеңесі Бөкей, Сағыр, Жабай басқарған Ұлы жүздің қолдары Қоқан әскерін Бадам
мен Арыс өзендерінің бойында қарсы алсын деп шешті» (І.Есенберлин «Жанталас» романы, 174
б.) деген сөздер, негізсіз емес.

Елді, жерді қорғау соғыстарда Сіргелі Жабай батырдың көрсеткен ерлігі үшін, Абылай хан
оған жеңіс туы - ақ туды тапсырған. Өйткені «Жабай қоластындағы қолының, сарбаздарының ық
жағындағы қалқаны, жау жағындағы панасы бола білді. Талай елі, жері үшін жорықтарға қатысып,
үлкен қолбасшы, нағыз ту ұстаушы сардар екендігін танытты. Елдің есіне «Ақ тулы Сіргелі Жабай
батыр» деген атпен есімі қалды. «Сіргелі Жабай ата тек ту ұстаушы батыр ғана емес, жауға ақыл-
парасатымен тойтарыс беруші қолбасшы ретінде танылады» («Сіргелі Жабай батыр, тоқсаба» 32
б.). Бұл талас тудырмайтын ақиқат.

Демек, мұнда еліміздің осынау ұлан-қайыр аумағы Абылай хандай парасатты
елбасыларының, Сіргелі Жабай сияқты ержүрек батыр бабаларымыздың жанкешті күресінің
тарихи нәтижесі екенін атап айтуға тиіспіз.

Жалпы, Сіргелі Жабай батырдың жас кезіндегі тұлғалық келбеті оның Абылай ханның
жанында жүріп, елді, жерді қорғаудағы ерлігімен сомдалса, соңғы ғұмыры оның бойындағы
ерекше қасиеттері арқылы тылсымдық сырмен сипатталған деп санаймыз